

«БЕКТЕМ»

И.Арабаев атындагы КМУнун
Илим, Эл аралык коммуникациялар
жана инновациялар
боюнча проректору, и.д., доцент
А.К. Чалдыбаева

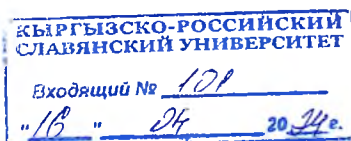
2024-жылдын 11-апрели

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институтунун немис тил кафедрасынын Узбекова Самара Муратбековнанын «Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)» деген темада 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына жетектөөчү мекеме катары берген

ПИКИРИ

1.Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши. Узбекова Самара Муратбековнанын «Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)» деген темага жазылган кандидаттык диссертациясында азыркы кыргыз жана немис тилдериндеги элементардык сүйлөмдөрдүн моделдери, аларды моделдештирүү, алгоритмизациясы, негизги элементардык сүйлөмдөрдүн структура-семантикалык түрлөрү салыштырылып жана алардын типологиясы, типологиялык өзгөчөлүктөрү, жалпылыктары изилденилген. Аталган маселелер боюнча жүргүзүлгөн иликтөө-талдоолору жана алардын жыйынтыктары 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистигинин паспортуна шайкеш келет.

2.Диссертациянын темасынын актуалдуулугу Бул кандидаттык диссертациялык иштин актуалдуулугун бир нече өзөктүү лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлор айгинелейт: тилдерди салыштырма-типологиялык изилдөөлөрдүн негизинде окшоштук жана айырмачылыктарды

аныктоо, тектеш эмес тилдердин тилдик универсалийлерин тактап белгилөө; кыргыз жана немец тилдеринин элементардык сүйлөм түшүнүгүн чечүү көйгөйү; элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы теориялык синтаксисте эң бир олуттуу маселе болушу менен байланышы; элементардык сүйлөмдү тилдик бирдик катары аныктоо жана алардын формалык моделдерин түзүү маселелеринин изилдөөгө муктаждыгы.

3.Диссертациялык иште алынган илимий жаңылыктар Изилдөө иште алынган илимий жаңылыктары болуп төмөнкүлөр эсептелет:1) салыштырылып жаткан кыргыз жана немец тилдерде элементардык сүйлөмдөрдөгү пропозициядагы айырмачылыктарынын аныкталгандыгы; 2) тил системасынын синтаксистик деңгээлиндеги тилдик бирдик катарында сүйлөмдүн жалпы типтери жана структуралык моделдери көрсөтүлүшү; 3) салыштырылган тилдердин типологиялык окшоштугун жана айырмачылыгын көрсөтө турган сөздөрдүн орун тартиби моделдер алкагында каралышы; 4) элементардык сүйлөм парадигмасы деген түшүнүк иштелип, ал аркылуу кыргыз тилиндеги сүйлөм түрлөрүнүн классификациясына олуттуу тактоолорду киргизилиши.

4.Изилдөөдө туюнтулган илимий натыйжалардын негизделиши. Диссертациялык иште кыргыз жана немец тилдериндеги элементардык жөнөкөй сүйлөмдөрдү салыштырып изилдөөнүн негизинде жана элементардык сүйлөмдөрдүн типтерин, структуралык моделдерин, парадигмасын, сүйлөм түрлөрүнүн классификациясын талдоо максаты коюлуп, төмөнкүдөй жаңы илимий натыйжалар алынган:

биринчи натыйжа: элементардык жөнөкөй сүйлөм тилдин синтаксистик деңгээлинин негизги бирдиги болуп саналышы, мазмун жагынан элементардык сүйлөмгө бир пропозиция туура келгендиги жана ал компоненттер өз алдынча сүйлөм боло албагандыгы; тил бирдиги катары элементардык сүйлөмдөр ар бир тилде өзүнчө системаны түзгөндүгү; аталган системалар немис жана кыргыз тилдеринде сүйлөгөндөргө бүт турмуштук тажрыйбаларын билдирүүгө мүмкүндүк берилгендиги натыйжалуу (Биринчи бап: 1.2,1.3,)

Экинчи натыйжа: Элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясын парадигматикалык негизде изилдөөсүнүн маанилүүлүгү, тыянагы салттуу синтаксисте бир эле элементардык сүйлөмдүн парадигматикалык формалары сүйлөмдөрдүн ар кандай түрлөрүнүн чечмеленгендиги менен түшүндүрүлгөндүгү натыйжалуу жана бул тыянакты иштин үчүнчү бабынын 3.1,3.2, 3.3 бөлүктөрүндө изилденилген.

Үчүнчү натыйжа: Элементардык сүйлөмдөрдүн мазмундук түрлөрү алардын семантикалык касиеттеринин жыйындысынан турган семантикалык структуралар аркылуу аныкталгандыгы ошондой эле элементардык

сүйлөмдөрдүн формалдуу түрлөрү алардын предикаттан жана актанттардан турган структуралык схемалары аркылуу көрсөтүлүшү, кыргыз тилинин өзгөчөлүгү мейкиндик семантикасы бар элементардык сүйлөмдөрдө актанттардын катарына сүйлөмдүн бышыктооч мүчөлөрүнүн киргизилиши үчүнчү баптын 3.1, 3.4, 3.5, 3.5.1 параграфтарында изилденилип алынган натыйжа.

Төртүнчү натыйжа: элементардык сүйлөмдөрдөгү актанттардын саны предикаттын валенттүүлүгүнө жараша түзүлүшү, немец тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн классификациясында сүйлөмдөрдөгү актанттардын саны предикаттын валенттүүлүгү менен байланыштыгы; Кыргыз тилинин синтаксисинде элементардык сүйлөмдөрдүн классификациялоо иштин баштапкы багытта тургандыгы аныкталгандыгы үчүнчү бапта каралып алынган натыйжа.

5. Изденүүчү тарабынан алынган натыйжалардын тиешелүү актуалдуу проблеманын, теориялык маселенин жана практикалык милдеттердин чечилишине багытталышы. Иштеги тыянактар, натыйжалар жана корутундулар изилдөөнүн максат-милдеттерин жүзөгө ашыруунун негизинде жетишилген. Иштин теориялык деңгээли талапка ылайык. Диссертациялык изилдөө тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча жана жалпы салыштырма тил илиминин, жоболорун, аспектилерин пайдалануу менен аткарылган. Иштин материалдарын, алынган натыйжаларын, илимий-теориялык тыянактарын, табылгаларын кыргыз жана немис тилдеринин синтаксис, стилистика жана семантикасына байланыштуу теориялык маселелерди тереңдетип изилдөөдө пайдаланса болот жана немец тилин окутуу методикасынын жана лингводидактикасынын керектүү маселелерин чечүүдө салым кошушу айкын.

4. Иштеги негизги жоболордун, натыйжалардын, тыянактардын басмадан чыгуусу Иштин мазмуну КР УАКтын тизмесиндеги басылмаларда, Кыргыз Республикасынын аймагынан сырткары Скопус, РИНЦ системасында индекстелүүчү басылмаларда жарык көргөн. Автордун (10) илимий жана илимий-практикалык макаласында диссертациялык иштин өзөктүү тыянактары жетиштүү көлөмдө чагылдырылган.

5. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкеш келиши. Автореферат диссертациялык иштин мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаты менен милдеттерине шайкеш келет. Авторефератта иштин жалпы мүнөздөмөсү, изилдөөнүн негизги идеялары жана жыйынтыктары кыскача мазмунда берилген. Авторефератка коюлуучу талаптар сакталган.

6. Диссертациянын мазмунундагы жана жасалгаланышындагы кемчиликтер. Диссертациялык иште байкалган төмөндөгүдөй жагдайлар боюнча сын-пикир жана сунуш-кеңеш айтууга болот.

Негизинен көпчүлүк сын-пикир жана сунуштар иштин 1 бабындагы 1.2, 1.3 жана 3 бапта кездешет:

1. диссертациялык иште «элементардык сүйлөм» деген түшүнүккө кеңири аныктама берилген эмес: мисалы, «**1.2. Элементардык сүйлөм жөнүндө жалпы маалымат**» деген параграфта 22 бетте В.Г. Адмонинин аныктамасынан башка толук жана маалыматтуу аныктама жок эсе.

2. Иштин элементардык сүйлөм менен тыгыз жана аны аныктай турган синтаксисттик проблемаларын кароонун ордуна, автор жалпы синтаксисттик маселерге өтө эле кенен орун берген болгондо элементардык сүйлөмдөр көпчүлүк учурда обочодо калган;

3. 29 бетте мисалы, иштин көп жерлеринде авторго шилтемеси жок менчик ой катары берилген (функцияларга карата);

4. сүйлөмдүн синтаксисттик касиеттерин көрсөтүүдө, мисалы танууну – көрсөтүүдө элементардык сүйлөмдөрдүн мисалдарында эмес. (*Ich habe diesen Menschen noch nie gesehen*). Иштин негизги объектиси болгон элементардык сүйлөмдөрдүн анализи өтө сейрек кездешет 1.2, 1.3.

5. “И.Шендельс немис тилинде жай сүйлөмдүн төмөнкүдөй моделдерин бөлүп көрсөтөт. Жай сүйлөмдөрдүн моделдери бир тутумдуу сүйлөмдөрдөн баштап каралат” (1.3) Мисалдар кыргыз тилинде, кыргыз тилиндеги булактардан (источники) алынган болгондо элементардык сүйлөмдөр эмес.

6. Негизги 3 бапта берилген элементардык сүйлөмдөргө карата анализ жок эсе.

7. Диссертациялык иштин УАК кабыл алган тиешелүү талаптарга дал келиши Жыйынтыктап айтканда: Узбекова Самара Муратбековнанын «Немис тилиндеги элементардык сүйлөмдөрдүн типологиясы (кыргыз тилиндеги сүйлөмдөр менен синхрондук салыштыруу)» аттуу 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясынын темасынын актуалдуулугу, максат-милдеттеринин аткарылгандыгы, алынган натыйжаларынын жаңылыгы жана илимий-теориялык, практикалык мааниси жагынан КР УАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет, ал эми анын автору **Узбекова Самара Муратбековна** 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп бүтүм чыгарууга болот.

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институтунун немис тил кафедрасынын кеңешмесинде талкууланган (протокол №... дата). Кеңешменин төр айымы, кафедра башчысы, филология илимдеринин

кандидаты, доцент Турдакунова С.А. (10.02.20), филология илимдеринин доктору, проф.м.а. Тулеева Ч.С. (10.02.20), филология илимдеринин доктору, проф.м.а. Нарынбаева Б.Б. (10.02.20), филология илимдеринин доктору, профессор Жумалиев С.С.(10.02.01), филология илимдеринин кандидаты, доцент Айдыралиева Г.М. (10.02.20), немис тили кафедрасынын доценти Мусабаева З.Ш.(10.02.19), немис тили кафедрасынын ага окутуучулары : Айдарова Ф.Ж., Айдарова Ф.Ж., Сыдыгалиева А.А., Кыдырбаева М.А., Бакашева Г.К., Акыбаев Ш.Т., немис тили кафедрасынын окутуучулары : Жыргалбекова В.Ж., Шамбетова Ж.И., Кулубекова Ж.А., А.А. Алыгуловалар катышып корутунду бир добуштан жактырылган

Отурумдун төрайымы,
филология илимдеринин
кандидаты, доцент

[Signature]
С. А. Турдакунова

Отурумдун катчысы

[Signature]
В.Ж. Жыргалбекова

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ им. И. АРАБАЕВА
КОЛ ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ
[Signature]